

gyűjtő: DEGI ZOLTÁN

gyűjtés ideje: 1921.

TART: ALÓ PARASZT TARTÁSA ÉS FELNEVELÉSE
ORDACSEHIBEN

24 lap, 3 rajt

Földrajzi mutató: ORDACSEHI.

Szakkutató: VI, A

PAPÍRIPARI VÁLLALAT

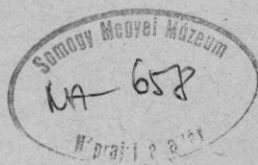

KISKUNHALASI GYÁRA

LELTÁRONS

ÁTVETVE AZ EGYESÉGES LTK. 1933-OS TETELÉ ALÓL

1971. ÉVI ORSZÁGOS NÉPRAJZI ÉS NYELVJÁRÁSI GYÜJTŐPÁLYÁZAT

A LÓ PARASZTI
TARTÁSA ÉS FELNEVELÉSE ORDACSEHIBEN

Gyűjtötte: Dégi Zoltán

I. A ló elnevezése használat, kor és ivar szerint

1. Községünk paraszti gazdaságaiban a lovat csak igavonásra használták. Futólovak, háttaslovak a faluban nem voltak, így nem használták az igásló kifejezést. Használat szerinti megkülönböztetés tehát Ordacsehiben nem volt.

2. K o r s z e r i n t i e l n e v e z é s:

2/a. SZOPÓS CSIKÓ.- A szoptatás ideje alatt.

2/b. VÁLASZTÓ CSIKÓ.- A szoptatás utolsó hetében.

2/c. VÁLASZTOTT CSIKÓ.-A szoptatás után kb. két hónapig.

2/d. CSIKÓ.-5-6 hónapos kor után.

2/e. CSIKÓLÓ.-Az első befogástól kb. 3 éves korig.

/Példamondatokat ld. a VI. fejezetben./

2/f. LÓ.- A teljeskoru ló. Nőivaru állat az első elléstől számítva, a mén és az ivartalanított állat kb. 3 éves kortól.

Más elnevezés nem ismeretes.

3. I v a r s z e r i n t i e l n e v e z é s:

3/a. KANCA.- A nőivaru ló.

3/b. CSÓDÖR.-A teljeskoru himivaru ló.

3/c. MONYAS.-A himivaru csikó.

3/d. Amikor a himivaru lovat ivartalanítják, utána HERÉTTLÓ /értelm. heréltló/ vagy egyszerűen csak HERÉTT a neve.

II. A ló külemi birálata

Ha egy gazda lovat szándékozott venni, igyekezett eldönteni, hogy az megfelelő e. /Ezt a műveletet névvel nem jelölték./ Aki nem eléggé értett a ló birálatához, egy hozzáértő rokonát vagy jóbarátját hívta segítségül.

A birálat a következőképpen történt:

-Odaálltak a ló elé, s kézzel legyeztek a szeménél. Ha pislogott, tudták, hogy nem vak.

-Az életkort a fogak alapján állapították meg.

-Hibának tartották, ha az orrhát nem volt egyenes, valamint azt is, ha az ajkak nem zárták feszesen a szájnyílást /az alsó ajak beljebb volt mint a felső/. Az utóbbi esetben nyulszájjunak nevezték a lovat. /Ez evésnél akadályt jelent./

-Felvették vagy felvetették az eladóval az állat lábait. Megnézték, hogy a békájja /nyir/ egészséges e, továbbá, hogy nem telletápu /teletalpu/ e az állat.

-Befogták kocsiba, majd indították. Így ellenőrizték, hogy nem csökönös e, jól indit e és hogyan szedi a lábait, valamint, hogy jól huz e. Az utóbbit a szekér kerekének fékezésével állapították meg.

-Megnézték természetesen azt is, hogy a ló milyen összbenyomást kelt. Szabályos, formás teste van e és egészséges e. Előfordult, hogy állatorvossal is megvizsgáltatták.

III. A ló testtájainak ismerete és azok jelentősége

1. A fej részei: a szem, a fül, a homlok, a zór, a zászó meg a főszó szájjaszéle /ajka/, a pofa, s a ló haja.

1/a. Az a jó, ha a lónak a zóra /orrhát/ egyenes, nem görbe. Améllik lónak görbe a zóra, az kosóru.

A homlokkal szemben az a követelmény, hogy jó széles legyen. A keskeny homloku ló könnyebben kaphat fejbajt.

A szemin ne legyen hállog, ne könnyezzen, mer az bajj. Ha vak aszt aru lehet megtunni, hogy amikor intégetnek a szeme előtt, nem pislog. /Ld. II. fejezet./

Az ajkaknak feszesen kell zárni a szájnilyást.

Ha a zászó szájjaszéle bejebb van mind a főszó, a ló nyulszájju. Ez azért nem jó, mer nem tud a zijen ló ugy enni mind a másik.

A hibás fejállásra vonatkozóan a Kosóru szón kívül más nem ismernek.

2. A törzs részei: a nyak; ezen van a sörény, a mar, a szügy, a hát, a zódalak /oldalak/, a far, a farok, a vékonya és a hasa.

A kanca lónak asztán van még tögye, a herétnék még a csődörnek még vaszorájja.

Van ojan ló, amélliknek a fara gömbölü, még ojan is van, amélliknek a fara ugy néz ki mindha rácsaptak vóna jó nagyot és ettü léjebb szát. Ez a csapott far.

Ha a far közepin nagy méjvedés van, akkor a ló barázdált faru.

Fontos, hogy ne legyen a ló görhes gebe /sovány és hajlott hátu/ vagyis olyan, hogy a csontyai majnem kilikasszák a bőrit.

Légyen rajta hus meg izom. Szép, formás teste légyen. A zijen lovat öröm hajtani, még egy fijatal menyecskéjjér se cseréné e a zember.

A törzsi hibákra vonatkozóan a már leirtakon kívül más szó nem ismeretes.

3. A v é g t a g o k:

A lónak van két eső még két háccsó lába. A zéső láb fönn a lapic-
kávā kezdődik, utánna gyün lēfelé számítva a főső lábszár, a térd,
a zāsó lábszár, a csüd még a pata. A pata közepin van allu a ló
békájja.

Magyarázat: A mellső végtagokon "lapickának" a lapockát, "főső
lábszárnak" az alkart, "térdnek" az első lábtőt, "asó lábszárnak"
a mellső lábszárt nevezik. A ló "békájja", a patán található nyir.
A háccsó lábak fönn a csipőné kezdőnnek. Utánna gyün lēfelé számít-
va a comb, a csánk, a lábszár még a csüd és a pata, asztán a t̄apa.

3/a. A ló mellső lábaival szemben az a követelmény, hogy ēgyenēssek
lēgyenek egészen a csüdig, nē hajujjanak sē előre, sē hátra, sē
benek, sē kinek. A csüdnek ēkicsit előre kő hajúni, ha nagyon előre
hajul az má nēm jó.

Elölről nézve a mellső lábaknak takarni kell a hátsókat és fordit-
va.

Ha benek hajúnak a lábak, akkor a ló ikszlábu, ha kinek dongás lá-
bu. Ha a hátsó láb~~k~~ rogyant, akkor kecskecsánku.

A lábállásra vonatkozóan más kifejezést nem ismernek.

A ló járása akkor szabályos, ha egyenesen lépked.

Ha kifelé szēdi a lábajit, akkor franciás. Amēllik befelé lépkēd, az
ēveri a lábajit. A nagylépetü ló a hátsó lábaival belever a zēsőbe.

3/b. A pata akkor egészséges, ha a fala nem repett. A t̄apán még a za fon-
tos, hogy a békájja nē lēgyēn rohadó állapotba. Ez általában az el-
hanyagolt gondozás következménye.

Ha a t̄apa /talpa/ domboru, akkor a ló tellet̄apu. Hibának számít az
is, ha nagyon ēterül a pata. Mindez járásnál okoz problémát.

A talp- és patahibákra vonatkozóan más szót nem ismernek.

4. A z é l e t k o r m e g h a t á r o z á s a :

A ló életkorát leginkább a metszőfogak váltódása alapján állapították meg.

Kétéves korájjig a lónak csak tejfoga van, ami fehér. A rëndes fog /állandó metszőfog/ sárgább.

Először kétéves kora után vált /vált/ a csikó, vagyis ekkor jelennek meg az első állandó metszőfogak.

Föllü is még allu is két fogat vált ki egymás mellétt.

Három éves korában ismét vált négy fogat, kettőt föllü, kettőt allu.

Ezek a fogak már nem egymás mellett jelennek meg, hanem mind fent, mind lent az első két metszőfog mellett jobbról is, balról is 1-1.

Ugyanigy jelenik meg négyéves kor után az utolsó 4 állandó metszőfog, amikor utójjára vált a csikó.

A fogak váltódásáról tehát meg tudták állapítani, hogy az állat elmullott e már 2, 3, illetve 4 éves. Amikor már mind a 12 állandó metszőfog váltódása megtörtént, a fog hosszúságából, alakjából próbálták hozzávetőlegesen a kort meghatározni.

Miné időssebb a ló, anná hosszabbak a fogai.

Figyelembe vették azt is, hogy a kupa eltünése után a kupanyom látható e még.

Amikor a lónak a fogai má föllü egyenéssek /vagyis a rágólapról már lekopott a kupa/, emullott tiz éves. Ha a feketeség /kupanyom/ még mégvan a fogán /rágólapon/, akkor még nem ojan idős.

A fogakon kívül volt még egy szempont, amely alapján eldönthették, hogy időssebb vagy fiatalabb lóval állnak e szemben. Az idős lónak ugyanis szürkül a homloka.

5. A ló színe:

A ló főbb színei: sárga, piros /vagy pej/, fekete, szürke, fehér és fakó.

-A sárga lónak a szőre /szőr alatt csupán a fedőszőröket értik/ sárgás vagy barnás színű. Változatai: világossárga, sötétsárga. A haja, farka sörénnye feketés barna vagy barnás fehér.

-A piros lónak a szőre piros vagyis pej. Változatai: sötétpiros vagy sötétpej, világospiros vagy világospej. Hosszuszőrei /haj, fark, sörény/ feketék.

-A fekete lónak mind a hosszú, mind a rövid szőrei feketék.

-A szürke ló amikor megszületik fekete vagy barna szőrű. Amikor a hasi szőrt ledobgya /vedlik/ utánna fehéres színe ~~lesz~~ léssz. Ahogy idősödik, úgy fehéredik a szőre.

-A fehér lónak mind a rövid, mind a hosszú szőrei fehérek.

-A fakó ló szőre fehéres, szürkés, barnás színű.

Ha a lónak csak a lába végeji fehérrek, a többi része más színű, akkor KESELÁBU /keselylábú/. Egyik lónak a lábán kissebb, a másikkal nagyobb a fehérség. Ha a homlokán végig fehér, akkor HÓKÁS, ha csak kicsit, akkor CSILLAGOS.

IV. A lófajták

Vannak hidegvérü lovak, melegvérü lovak még sodrottak. A sodrottak a hidegvérüeknek még a melegvérüeknek a keresztkezésibü származnak.

A hidegvérüek közül ismerik és tenyésztették a muraközit, amelynek széles, választékos fara van, erős nyaka, még erős teste. Alacsony, rövid ló.

A perzsa ló részben nehéz, rövid ló.

Mivel melegvérü lovat nem tartottak községünkben, nagyon keveset tudnak róluk mondani. Mindössze annyit, hogy van a noniusz, amely magas állásu, magas nyaku. Asztán van a lipicaji, ami közepes testü, leginkább szürke. Van még a zangol telivér még a zarab telivér.

V. A ló fedeztetése, vemhessége és ellése

1. PRÓBÁTATÁS.- Az a folyamat, melynek során megpróbálják a kancát a ménnel befedeztetni /próbáltatják/.
2. FÜDÖZTETÉS.- A "fedeztetés" szó községünkben használatos változata. Az a folyamat, melynek során a kancára a mént rávezetik, s a párzási aktus végbemegy.

3. A kancát általában 3 éves kora után vették tenyésztésbe. Az ivarozást SÁLLÁS-nak /értelm. sárlás/ nevezik.

Amikor a ló sállik, nyugtalanu viselkedik. A mellette való lovat csipkédi, avvá összedörgülőzködik. Sokat huggyk, a pérájja megduzzad és kivörösödik. Ijenkor éviszik próbátatni.

- 3/a. Fedeztetni február és június között szoktak.

A kancát elvitték a ménhez, odavezették a fából készült próbafalhoz -próbastandhó-, úgy, hogy egyik oldalon a mén, a másikon pedig a kanca helyezkedett el. Az állatok először szaglásztaék egymást, majd: ha a kancának a próbátatásná köllött a csödör, akkor a farát odavetette és hury csöpögött tüle. Ha nem köllött, rugott és vágott.

Amennyiben a kanca hajlandónak mutatkozott a mént felvenni, s a gazda kiválasztotta, hogy melyik csödörrel akarja lovát fedeztetni, sor került a párzási aktus végrehajtására.

- 3/b. A mén kiválasztásánál annak testalkatát, járását és esetleg a színt vették figyelembe. Meg kell azonban emliteni, hogy a méntelepeken lévő csödörök mind szabályos testalkatuak voltak, ellenkező esetben kivonták volna őket a tenyésztésből.

A felszabadulás előtt /utána is néhány évig/ voltak községünkben olyan paraszt-gazdák, akik mént tartottak. A többi helybeli gazda ide vitte lovát fedeztetni. Később a szomszédos Balatonlellére, illetve Lengyeltótiiba jártak. Az 50-es években községünkben is létesült állami méntelep, ahol általában 3 csödör állt mindig rendelkezésre.

3/c. Ha a kanca nem vette fő a csődört, mindaddig vitték a méntelepre, amig eredménnyel nem jártak. A fedeztetés után 9 nap múlva újra elvitték próbáltatni, s ha ekkor is fővette a mént ismét befedeztették /utánna fődöztettek/.

Amennyiben a fedeztetéstől számított 9. napon a kancának nem köllött a csődör, újabb 9 napra szintén próbáltattak. Ha ekkor is erugott /nem volt hajlandó a ménnel a párzási aktust végrehajtani/, többet nem vezették el.

Előfordult azonban, hogy a zēső kilencedné /fedeztetéstől számított 9. nap/ erugott a ló, a másodikná meg fővette a csődört.

Ilyen esetben újabb 9 nap múlva ismét próbáltattak.

4. V e m h e s s é g:

4/a. EFOGGYA A CSIKÓT.- Így nevezik a fogamzást.

4/b. VEMHES.- A kanca a fogamzás után, vagyis csikó van benne.
Amikor a lovat befődöztetik, utánna efoggya a csikót, asztán vemhes lés.

4/c. A vemhesség jelei:

Amikor a ló vemhes lés, többet nem sállik, egészen addig, amig még nem vemhezik /ellik/, vagyis tiszénéggy hónapig. Vékonyáná a hasa szélésedik, később öt-hat hónapos korba megmozdul a csikó. Eszt ugy lehet megálapítani, hogy ivásná a zembernek a tenyerit a a ködök tájjékára kő tenni, akkor ékis koppantást érez. A vemhes ló hamarabb efárad mind a másik, hamarabb megizzad, még asztán lustább is. A zijen lóra vigyázni kő, nem szabad nagyon hajszúni, nehéz terhét huzatni vele. Télén, még amikor hideg van lé kő takarni, ha áni kő neki valahun.

5. A z e l l é s:

5/a. VEMHEZÉS.- Az ellés községünkben használatos neve. Tehát a ló vemhezik.

5/b. Az ellés jelei:

Amikor a ló a vemhezéshő közelédek, kitőgyel /tejre jön/, a tőgyi-
bű mérégviz /sárga és nem tiszta tej/ csöpög, beszakad a farok
tüje /fartő/, megduzzad a pérájja.

5/c. Az ellés lefolyása:

Vemkezés előtt a lovat kiüti a víz /kiizzad/. Léfekszik, főkel,
nyugtalanu kaparász a lábávā, tiopég-topog. A farát ijenkor cso-
móra kő kötni, hogy az a vemkezésbe nē akadájozza. A háttusó felit
lē kő mosni szappanos vizzē. Amikor ēlössz a vize /megjelenik a
vizholyag, majd elfakad/, hamarossan gyünni kő a csikó lábának,
ha a zelejive fekszik /értelm. szabályosan fekszik, tehát a feje,
s mellette a két első lába a péranyulás felé néz/.

A ló a hátát puposittya, így nyomgya ki a csikót. Mielőtt a csikó
lába megjelēnik, a ló léfekszik. Rēndēs vemkezésné a csikót nēm is
nagyon kő huzni, a ló maga is kinyomgya, nēm ugy mind a tehén. Ami-
kor a csikó meglētt, a kődökzsinort ē kő vāgni ollóva, a hasātu
körübellü tisz cēntire, majd ē kő kötni fērtőtlenitētt spārgáva.
A kődök végit asztán be kő kenni jódtinturáva.

Ha a lónak ēlēt a vize, asztán rá ēgy órára sē gyün a csikó, ab-
bu má ara lehet következtetni, hogy farrā van /farfekvés/. Ijen-
kor beszappanozzuk a kezünket, ökölbe szorittjuk és belenyulunk
/ezt nem mindenki merte megtenni/ az anyamēbēx. Itt má ki lehet
nyittani a kezet és még lehet tapogatni, hogy hogyan fekszik a
csikó.

Farfekvés esetén állatorvost hívtak. Ellés alkalmával segítségül
hívták a szomszédokat is.

5/d. EVETÉL. -Az a kanca, amellyik a vemhesség 9. hónapja előtt hozza
a világra a magzatot.

Ha a csikó burokba születik, vagyis a ló ēvetél, a burkot
röktön ki kő ~~szak~~ vāgni, hogy még nē fullaggyon a csikó.
A zijen csikó ritkán marad még, de ~~xx~~ a zojan sē nagyon,
amēllik a tizedik hónapba születik.

Ha a mássa /magzatburok/ nēm lēssz ē /nem távozik el/, álat-
orvost kő hīni, mer el is pusztúhat különben a ló.

VI. A csikó felnevelése

1. Szopós korban:

Vemhezés után a csikónak a zórábu, szájjábu ki kő szenni a szutykot, még a benne lévő váladékot, hogy rendéssen tuggyon lélegézni. Utánna a zannya elé kő vinni, hogy az nyajja lé róla a ragadós mászt. Ha nem akargya nyani, vannak akik sóva még korpáva behintik a csikót. Ez nem hejës, mer bőrbetegségét okozhat. Ha a zannya nem nyajja, akkor puha ruháva szárazra kő türüni, de vigyázni kő, hogy a bőrit még ne sércsük.

Amikor föllál, még kő szoptatni. Az a jó, ha miné előbb szopik, mer a zelótejet /főcstej/ ki kő neki szini, mer az hajtya még, attu trágyázik. Ki kő neki pucuni a patájját is.

Választásig a csikót az istállóban lévő többi állattól elkülönítették anyjával együtt, mégpedig úgy, hogy fából katrocot /ketrecet/ készítettek.

A szopós csikót a zannyáva égyütt katrocba kő tenni, mer amig szopik nincs mekkötte és így a többi álat kárt tehetne benne, még amikor a zistáló ajtaja nyitva van, kifuthatna a zudvara.

A katrocot úgy szoktuk csináni, hogy cölömpöket vertünk a földbe, a zistáló égyik felibe, asztán köröszbe deszkákat szegetünk rá. Csinátunk rá ajtót is, ahun bejártunk hozzá, még ahun a zannyáva égyütt ki létt engedve.

A katrocba csak a lovat kő mekkötni, de úgy, hogy a kötelire ráhuzunk égy körübellü hetfen centis fát /neve nincs/, aminek a két végin lik van. Ezt azért így kő, mer különben a csikó belekeverénne a zannya kötelibe, asztán fölakasztaná magát. A katrocba a csikó szabadon futkozhat, nincs mekkötte. Annyiszor szophat ahányszor csak akar. Szászhusznapiig szoktuk szoptatni. Eggy hónap után má attunk neki zabot. A katroc sarkába csinátunk égy kis jászót, levertünk égy cölömpöt, asztán rászégetünk égy ládát ódalt, abbu evett a csikó. Ehetett mindig, mer mindig vót előtte.

A csikót kő jártatni is, hogy a lábaji erősögyenek. Eszt ugy szok-
tuk csináni, hogy kiengettük a zudvara, ahuñ futkozhatott. Amikor
még má a zannyát befoktuk, mellette mēnt szabadon. Ha a zannya ne-
héz munkát dógozott, kevesebb teje vót, jobban ētettük a csikót.

2. V á l a s z t o t t k o r b a n :

Amikor a csikó má szászhusz napig szopik, lē kő kötni, vagyis válasz-
tani. Ha gyöngébb, akkor tovább is szophat. Lēkötéskor kötőféket kap
a fejire, amihő má választó korba /a szoptatás utolsó hetében/ hozzá
kő szoktatni. Ezután leköttyük a jászóhó.

A választott csikót jó kő etetni, hogy a zanyatej hiányát meg ne
szenvegye. Ijenkor is zabot kap, még kap lucērnaszénát, lóherszé-
nát, jó minőségü réti szénát, elejinte amennyi jóesik neki, Mikor
má nagyobb, fé liter zabot kap még szénát kéccēr, háromszor ēggy
nap. Persze szoktuk legētetni is a csikót, ugy, hogy a csikós elejbe
kihajtottuk /tehát a községi legelőre, ahol a fogadott pásztor "csi-
kós" örözte/. Ebbe a korba is vigyáztunk āra, még növendékkorba is,
hogy sokat járgyon, mozoggyon, hogy erősögyön. Ha sokat mozgott, job-
ban ētettük.

VII. A ló takarmányozása

1. A ló takarmányai:

1/a. A ló részére a legjobb takarmánynak tartották a lucernát és a vörösherét, mind zöld, mind szénává szárított állapotban.

A lucerna még a lóher /vöröshere/ a lónak a legjobb takarmány, mer sok benne a fehérje, ami fontos táplálék, mer attu fejlődik.

Mindkét pillangós növény termesztése eléggé elterjedt volt községünk paraszti gazdaságaiban. A többi pillangósokat /baltacin, fehérhere stb./ kevesen termesztették.

1/b. Jó takarmánynak tartották, s valamennyien etették a réti szénát.

A dörcös /magasabb fekvésű/ rétén terem jó fü, ha lapos fekvésű, sok benne a sás. A zijen fü nem igen értékös. Kaszáni akkor kő, amikor a rét virágzik, mer ijenkor jó gyöngye a fü. Ha má évirágzott, veszitt tápértékibü.

Nyáron, ha a lovat nem használták, kihajtották a legelőre, a csi-kós elejbe.

A zordai még a csehi legelő nagyrésze jó, mer ékicsit dörcös.

Itt a lóvak jó zsiros füjet tettek legéni. A berékbe má nincs jó fü a lónak, az inkább a marhának való.

1/c. Az abraktakarmányok közül a kukorica és a zab volt elterjedve.

Árpát kevesen etettek, mert azt tartották, hogy az puffasztó, gázos.

1/d. Etettek még kukoricaacsalamádét, takarmánytököt, főtt burgonyát, árpa- és zabszalmát, valamint répát.

2. A ló takarmányadagja:

A ló étrendjének az összeállításánál figyelembe vették az évszakot. Másképpen etettek nyáron és másképpen télen.

Nyáron a lovat legeltették, továbbá szántóföldön termesztett zöldtakarmányokat etettek vele. Mivel télen ilyen lehetőség nem volt, az abraktakarmányok játszottak fontos szerepet. Másképpen takarmányoztak könnyű és nehéz munkában, továbbá a vemhesség és szoptatás idején, valamint csikókorban.

2/a. Takarmányadag télen:

Télen amikor a lóvat nem hasznátuk nehéz munkára, kapott egy liter szemés kukoricát abrakképpen. Utánna árpaszalmát vagy zabszalmát szécskavágóva levágtunk, tettünk rá vágott répát még kukoricadarát és azt attunk neki. Egy lónak körülbelül két kilót. Ezután kapott még RÁZOT-tat két VETET-et /két vellával/. A rázott zab- vagy árpaszalma és széna keveréke.

Ha nehezebb munkát dőgozott a ló, több abrakot kapott, esetleg zabot is attunk ijenkor neki. Ijenkorra tartogattuk a jobb minőségű szénát, ha kevés vót belüle.

2/b. Takarmányadag nyáron:

Nyáron, ha a ló kijárt a legellőre, réggé kihajtás előtt kapott ekis zódet, lucérnát, csalamádét. Este mikor hazagyütt szintén ezt kapott. Néha attunk ekis szénát is neki nyáron is. Ha dőgozott nyáron, többet attunk neki. Ha leget nappá, réggé is, este is egy-két velláva kapott.

2/c. A vemhes és szoptatós ló takarmányozása:

A vemhes lovat, még amellik szoptat átájába zabba, még jó minőségű szénáva etettük. Hogy jobban tejejjén, főtt krumplit is kapott. A zijen ló körülbelül három kiló abrakot kapott egy nap. Rázottat vemhes lónak nem igen attunk.

A csikó takarmányozásáról a VI. fejezetben volt szó.

A ló étrendjét természetesen elsősorban a rendelkezésre álló takarmány mennyisége és fajtája szabta meg. Ezenkívül az illető gazda társadalmi helyzete is fontos szerepet játszott ebben. Akinek kevesebb földje volt, kevesebb takarmánya termett. Az ilyen gazda vagy elment a berekbe részes kaszálót vállalni, vagy ha erre nem volt lehetősége, "szegényesebben" takarmányozott. Itatni, kifogás után 2 órával szoktak, egyébként reggel, délben, este /etetés után/.

VIII. Az istálló

1. ISTÁLÓ /értelm. istálló/.- Az a helyiség, ahol a lovakat, szarvasmarhákat tartották, illetve az utóbbiakat ma is tartják.

A zistálót szároz, nem lapos hejre jó építeni, mer a nedves istálló nem egésségés a zálatoknak. Kő lenni a zistálón ablaknak, hogy világos legyen, még szellőző likaknak, hogy nyáron né legyen nagyon meleg. Télen átájába a szellőző likakat be szoktuk tömni szómáva, hogy ki né hűjjön a zistáló.

1/a. Külön ló- és szarvasmarhaistálló községünkben csak egy-két nagyobb /15-20 holdas/ gazdánál fordult elő. A többi helyeken csak egy istálló volt, s itt helyezték el mind a lovakat, mind a szarvasmarhákat. Nagyságát az istállónak természetesen az állatlétszám, illetve a gazda társadalmi helyzete szabta meg. Szegényebb gazdának kevesebb állata volt, így kisebb istállóra volt szüksége, de nagyobbat építeni nem is tudott volna.

Községünkben a legtöbb istálló 2 ló és 2-3 szarvasmarha befogadására volt alkalmas.

1/b. A padozat általában téglából vagy döngölt földből készült. A betont nem tartották jónak, mert hideg.

1/c. Az állatok állása a legtöbb istállóban az ajtóval szemben helyezkedett el. Az ajtó és az állás között volt a járda. Előfordult azonban, hogy középen volt a járda, s mellette jobbról is, balról is az állatok helyezkedtek el. /Ajtóra merőleges járda/.

2. JÁSZÓ, JÁSZOL.- Az az építmény, melyből az állatok ettek és amelyhez kötötték őket. Az utóbbi elnevezés gyakoribb.

A jászó átájába fábu készüt, betonjászó ritka vót.

Részei: rámájja még a deszkájja, pontosabban: a lába, sövekfájja és a deszkájja elü, allu, háttu.

A jászó lába vastag, keményfábu készül, ere szegellik rá az ajja deszkát. Föllu a rámára elü, háttu szegellik a deszkákat. Elü fönn van a sövekfa /egy henger alakú fa/, ebbe verik bele a vaskarikákat, amihő a zélatokat kötik. A jászó megcsinállásához nem mindenki ért.

3. SRÁGLIA.- Az a fából készült létrához hasonló építmény, amit a jászól fölé helyeznek, s amelyből az állatok a szálas takarmányt fogyasztják. A sráglának van két fájja, másfé méter, két méter hosszú /egymással párhuzamosak/, ezek közé zápokat tesznek, úgy, hogy a két fa liktyába rögzítik őket.

4. KÖTŐFÉK.- A ló fején van, ezzel kötik a jászolhoz. Szijból vagy kenderből készül.

Részei: kötőfékszar, kötőfékfej, kötőfékkarika.

A lovat úgy kötötték a jászóhoz, hogy a sövekfakarikába húztak egy láncot vagy kötelet, annak a végére fagójót tettek /hogy ki ne csusszon a karikába/, a másik végét a kötélnak meg a kötőfékkarikába ~~szatatták~~ csatuták.

5. STRÁJFA.- Ami az állatokat egymástól elválasztotta.

Egyes helyeken csak a lovakat és a szarvasmarhákat különítették el strájjával. Előfordult azonban, hogy azonos fajú állatok közé is kellett strájját tenni. /Egyik ló rugós volt./ A legtöbb helyen hátul a gerendáról leloggó lánc, elől pedig a jászol tartotta a választófát, de voltak olyan helyek is, ahol két cölöpöt vertek a földbe és azokra helyezték el.

6. HUGYCSATORNA, HUGYGÖDÖR.- A vizelet ~~szatatták~~ lefolyására, illetve összegyűjtésére szolgált. Előbbi az állások mögött, utóbbi az istálló egyik sarkában helyezkedett el. Amikor a gödör megtelt, a vizeletet vödörrel kihordták a trágyadombra.

IX. A ló/ szerszámai és a szekér

1. OSTOR.-Amivel a lovat hajtják.
A lovat ostorra ütik, hogy jobban mennyen, de úgy kő ütni, hogy ne fájjon neki, csak érezze. Aki üti-veri a zostorra a lováját az álatkinzó.
- 1/a. TELEK.-Az ostornak az a része, amivel rákötik a szijat a nyélre.
- 1/b. NYÉL.-Az ostor azon fából készült része, amire a szijat rákötik.
Egyéb részek: két főrész a nyél és a szíjj, a szíjjon van a telek és a gomb.
2. HÁM.-A lószerszámnak az a szíjból készült része, ami a szügyet és a törzset fogja körül.
A lószerszám két részből áll, a hámbu meg a kantárbu.
A hám részei: nyakszíj, hátszíj, szügyellő, hasló, istráng, istrángtasak, gyeplő, kösszár.
3. ISTRÁNG.-Annak a kötélből vagy láncból készült szerszámalkatrésznek a neve, amely a hámot, illetve a szügyellőt ~~függetlenül~~ összeköti a hámfával.
4. GYEPLŐ.- Annak a zablához csatolt hosszú szíjnak a neve, amivel a lovakat irányítják.
A kocsis amikor hajt, egyik kézbe foggya a gyeplőt, a másikba meg a zostrört.
5. KANTÁR.- Amit felszerszámozáskor a ló fejére huznak.
Részei: fejszíj, pofaszíj, áladzó, szemző /szemellenző/, zabla.
6. KÖSSZÁR/értelm. kösszár/.- A gyeplő része. Négy ága van kettő kívül, kettő belül. Mind a négy ág végén csat van, amivel a kantár zablájának a karikáiba csatolják. A hám tetején végződik, ide csatolják a gyeplőt.

7. KOCSI.- A lóval vontatott parasztszekér községünkben használatos neve. A "szekér" megjelölést csak a szarvasmarhákkal, bivalyokkal vontatott szállítóeszközre használták.

A szekér részei:

A kocsinak van asó, fősó része. A zászó rész elején van a RUD. Ezen elü két VASSZÉG van, ezek közé akasztják a TARTÓLÁNC-ot, ami két lánc, de egy vas összefoggya. A tartólánc köti a lovakat a rudhó. Háttu a rudhó csatlakozik a két RUDSZÁRNY, alatta van a ZESÓ TENGŐ, ezen van a VÁNKOS, a vánkoson egy PLATNI, azon meg a FÜRGETŐ. Ezéket a KÖDÖKSZÉG köti össze, a rudszárnyakat meg a JUHA. Háttu van a ZÁGOS meg a RAKONCAFÉSZEK, alatta a HÁCCSÓ TENGŐ. A zészó meg a háccsó ~~meg~~ részt a NYUJTÓ foggya össze.

A kerék részei: agy, küllők, tápfák, sing.

A zágyba van a PUSKA, benne a SIPKARIKA, meg a ZAGYKARIKA. A tengők végit egy vaslemez borittya, ezen van egy lik amibe a kerékszéget tesszik.

Felül van a két oldal, illetve ÓDAL, melynek részei:

ódaldurung, zápok, ódaldeszák.

Elöl van az észó srágla, hátul a háccsó srágla /saroglya/, alul pedig a fenékdészák. A tengelyek végén található a lőcsők, melyek a felső ódaldurungig érnek, s ide akasztják őket egy-egy vaskarikába.

8. HÁNFA /értelm. hámfa/.- Befogáskor az istrángot erősítik hozzá.

9. FÖRHÉNC.-Annak az eszköznek a neve, amelyhez a szekéren a hámfák kapcsolódnak.

10. KETTÓS vagy KETTES HÁNFA.- Annak a több részből álló, fából készült eszköznek a neve, melynek segítségével a lovat /a ló istrángját/ az ekéhez, boronához és egyéb munkagépekhez kapcsolják. Szántásná kettős hánfát akasztanak a taligarudhó. Van közepén egy fa /neve nincs/, ehő kapcsolódik a két hánfa.

X. Lóápolás

1. **VAKARÓ.**-Az a szerszám, melyet a ló vakarására használtak. Boltban vásárolták, más neve nem volt.
A lovat minden reggē vakartuk. Jobb kézbe tartottuk a vakarót, balba még a kefét /ezt is boltban vásárolták; s általában elipszis alakut használtak/. A vakaróva vakartuk a ló szőrit, bőrit, a keféve még utánna kefétük.
2. **SZÓMACSUTAK.**- Maroknyi szalma, mellyel a ló testét dörzsölték, csutakuták /csutakolták/.
Ha a ló belefeküött a ganyéba és még nem száratt még amikor vakartuk, lécsutakutuk szómacsutakka ahun nedves vót a ganyétu. Csutakutuk akkor is, ha a ló megizzatt. Ijenkor igyekéztünk miné szározabbra dörögüni.
3. A ló farkát és sörényét fából készített fésűvel fésülték meg.
Fábu csinátunk egy fésüt, aminek vót nyele is. A végibe fogakat véstünk, asztán evve fésütük még a ló farkát még a sörénnyit.
4. A pata ápolását is rendszeresen /naponta, 2 naponként/ végezték.
Ha azonban a lovat nem használták /pl. télen/ ritkábban került sor erre a műveletre.
Ha a lóva dógosztunk, majnem minden nap pucüni köllött a patájját. Eszt ugy csinátuk, hogy a lábát fölemētük és egy rossz késse /amit étkezésre már nem használtak/ kipucutuk a patábu a sárt még a piszkot. Néha még is mostuk gyökérkeféve. Ha repedézett a pata zsirra bekenytük. Ha a lónak nagyon megnyüt a körme, evittük a kovácshó körmüni. Evittük körmüni a csikót is, körübellü minden hónapba éccer.
5. **PATKÓ.**-Amit a ló lábára vernek. Más elnevezés nem ismeretes.
6. **PATKULÁS/ patkolás/.**-Az a folyamat, amikor a kovács a ló lábára a patkót felveri. Amikor a lovat e célból a kovácshoz viszik, patkutatni viszik.

Először kétéves korába patkútatjuk a lovat. Akkor vittük el újra, ha má nagyon vásott vót a patkó. Hogy mennyi idő alatt vásott e, az a használattu függött. Átajába három hónapig vót ölég égy patkó. Községünkben általában csak a ló első lábaira verettek patkót. A hátsó lábakra csak abban az esetben, ha rendszeresen jártak az állattal kövesuton.

A patkónak való vasat boltban megvásárolták, majd elvitték a kovácshoz, aki megmondta, mikor tudja fogadni a gazdát.

7. ALOM.-Amit az állatok alá tesznek az istállóban. Más elnevezés nem ismeretes.

Erre a célra buza- és rozsszalmát /ritkábban sást/ használtak. Régebben elvéteve előfordult, hogy kukoricaszárat apróra vágtak, s azt használták alomnak.

7/a. BEALMUL.-A gazda, amikor az állatok alá friss zsalmát terít.

7/b. GANYÉ.- A trágya községünkben használatos neve. A "trágya" szót kevesen használják.

7/c. KIGANYÉZ.-A gazda, amikor az istállóból a trágyát az udvarra juttatja.

A trágyát az istállóból a legtöbben TRAGACS-on tólják ki. Ezt az eszközt fából készítették bognárral.

Elü van égy KERKE, annak egy TENGÓJJE. Van a RÁMÁJJA, ami háttu két NYÉLLE végződik. A nyélbü két vasláb ágazik lēfelé. A rámát a ZÁP-ok kötik össze, még két PÁCAVAS. Az utósó záp után van a TÁMLA, ami főfelé ál. A tragacs részei közü a tengő közepe, a pácavasak, a kerék abroncsa és a két lába vasbu készünek, a többi rész fābu. Egyesek fāból készített SRÁGLÁN viszik és vitték régebben is a trágyát. Ez egy létrához hasonló / a két vége kissé felfelé görbül/ eszköz, xxfāhólxxkászük

Mind a sráglára, mind a tragacsra négyágú vasvellával rakják a trágyát.

Régge főkelék, kiganyézok, adok a zálatoknak énni, amig észnek mégvakarom űket, utánna bealmulok.

Este ugyanigy, a vakarás kivételével. Ha a ló kijárt a legelőre, előfordult, hogy kihajtás után ganyéztak ki, s csak este almoltak, mivel az állat napközben nem volt otthon.

XI. A lovak használata

1. HAJSZÁS.- A jobbra fogott ló neve.

2. CSÁS.- A balra fogott ló neve.

2/a. Jobbra szokták fogni a magasabb, erősebb állatot, de, hogy miért nem tudják megmondani. Valószínű azért, mert így mutatósabb volt a fogat.

3. BEFOG.-A gazda, amikor a lovat felszerszámozza és a szekér elé köti, hogy az a szekeret huzza.

4. FŐSZERSZÁMUL /felszerszámoz/.-A gazda, amikor a lovakat be akarja fogni. Befogás előtt a lovakat főszerzőmujják.

A lovakat az istállóban a legtöbb helyen általában úgy helyezték el, hogy amikor a gazda a járdán mögöttük állt, balra esett a csás ~~évkix~~ /ballos/ és jobbra a hajszás /jobbos/ ló. Voltak, akik a szerszámot abban az állásban tették fel a lovakra, ahogy a jászolhoz voltak kötve. Ez után becsatolták a haslót, az álladzót, majd az állatokat a szekérhez, illetve annak rudjához vezették. A gazda az állatok között ment. Jobb kezével a ballos, bal kezével a jobbos ló kantárát fogta. A rud mellé érkezve a ballos lovat /a szekér felől nézve/ balra, a jobbst pedig jobbra vezette. Először a lovak szembenéztek a szekérrel, majd megfordították őket.

Ezt követően becsatolták a tartóláncot, a gyeplüt, a kösszárakat, a külső szárakat, s végül az istrángot, a hánfához kapcsolták.

Befogás előtt a lovakat főszerzőmujtuk, kivezettük a kocsihó, aztán befoktuk őket.

Előfordult az is, hogy a lovakat a jászoltól kifordították, s így szerszámozták fel őket. A többi műveletet a már leírtak szerint végezték.

5. A lovak használatánál előforduló szavak:

indítás: ne, megállítás: hőhe vagy pszt hőhe.

Jobbra terelés: hajs és utána mondják a jobboldali ló nevét.

Balra terelés: tüled és utána mondják a baloldali ló nevét.

Hátráltatás: curikk vagy curikk vissza.

Sieltetés: ne és az ostorral enyhén ráütnek.

Lassítás: pszt és ~~xxxxxxxx~~ a gyeplüt kissé meghuzzák.

A ló lábának felemelése: auff vagy lábod.

A ló vizelésénél nyugtatóan füttyülnek.

A legtöbb gazda úgy hajtott, hogy a gyeplüt bal kezébe fogta és jobb kézben az ostort tartotta. Előfordult azonban, hogy két kézben fogták a gyeplüt.

6. KIFOG vagy KIFOGGYA.- A gazda, amikor a lovakat a szekértől megszabadítja.

Kifogásná lécsatutuk a zistrángot, kicsatutuk a gyeplüt még a kösszárakat, a tartóláncot még a haslót, levettük a lovakru a szerszámot, asztán bevezettük őket a hejűkre. Ahogyan a rud mellett átak, úgy lettek a jászóhó vezetve, mer úgy vót a hejűk.

7. A szekérral végzett műveletek befogás előtt és kifogás után:

Befogás előtt a kocsit kitótuk a fészérbü, beletettük a rudat, főtöttük a zülédészkat, kivittük a zostort még a pakrócot a zülédészkára. Kifogás után mindént fordítva csinátunk. A kocsibu kivettük a rudat, visszatótuk a kocsit a fészérbe, bevittük a zostort még a pakrócot a zistálóba. Persze nem mindig vót ez így, mer, ha débe hazagyüttünk és délután még akartunk dógozni, a kocsit a zudvaron hattuk.

XII. A csikó betanítása

A csikót 1,5-2 éves korban fogták be először. Ez természetesen annak erőnlététől is függött.

A csikó betanításához nagy türelem kell. Aki üti veri a csikót, az nagyon rossz lovat nevel belüle. Amikor má közelég a zidő, hogy a csikót be lehet fogni, fokozatosan kő a szerszámhoz hozzászoktatni. Először csak a kantárt kő a fejibe tenni, még a zablát a szájába, a zistálóba. Először csak rövid időre, asztán mindig többre, mikor má a kantárt megszokta, a hámhó is ugyanigy hozzá kő szoktatni.

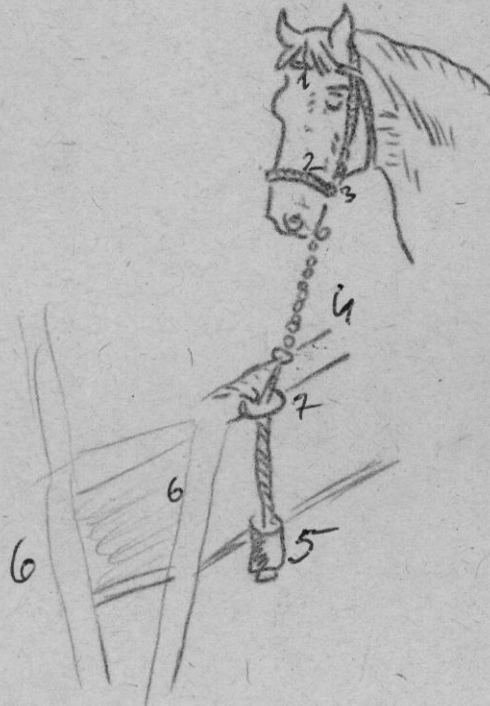
A csikót má szópos korba is a zannya mellett engettük menni, amikor az be vót fogva. Elejinte szabadon, később még má amikor be akartuk fogni odakötöttük a zannya mellé vagy, ha má nem vót még a zannya, másik ló mellé. Később má a rud mellé is odakötöttük ugy, hogy azon a zódalon nem vót ló befogva. Ijenkor a csikó még nem huzott, csak ment a rud mellett, hogy szoktya még a járást a kocsiiva. Amikor má jó megszokta, befoktuk. Persze nagyon oda köllött figyelni, amikor a csikó rendessen be vót fogva és hajtottuk, hogy, ha ugráni akar, időbe visszatuggyuk fogni a gyeplüve.

XIII. A ló tartással kapcsolatos szokások, hiedelmek

A lóval kapcsolatos szokásokra, hiedelmekre a ma élő idős emberek már kevésbé emlékeznek, mivel ők nem hittek benne, s így nem is alkalmazták. Szüleiktől annak idején láttak és hallottak ugyan ilyesmit, de csak az alábbiakra emlékeznek.

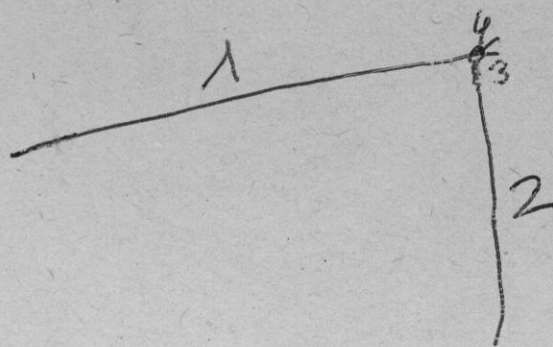
1. Amikor a csikó már szaladgált az udvaron, piros rongyot kötöttek a nyakára, hogy szem ne ártson neki /meg ne verjék szemmel/.
2. A beteg lóvat azzal az abrosszal terítették le, melyet karácsonykor használtak. Ettől remélték a gyógyulást.
3. Karácsonykor a karácsonyfa alá tettek egy porció szénát /annak jelképekéül, hogy Jézus istállóban és szénán született/, majd ezt az állatokkal megetették, hogy ne legyenek betegek. Nemcsak lónál, hanem más állatfajnál is alkalmazták.
4. Amikor a csikót leválasztották, az anyja tőgyit kámforos zsirral kenték be, hogy apadjon el.
5. Használtak szenesvizet is, ha a csikónak hasfájása volt.
6. Ha a lóval vagy csikóval vásárra mentek és átértek az első hidon, hantot dobtak az állatra, hogy sikerüljön az eladása.

Kötőfélt, jászol

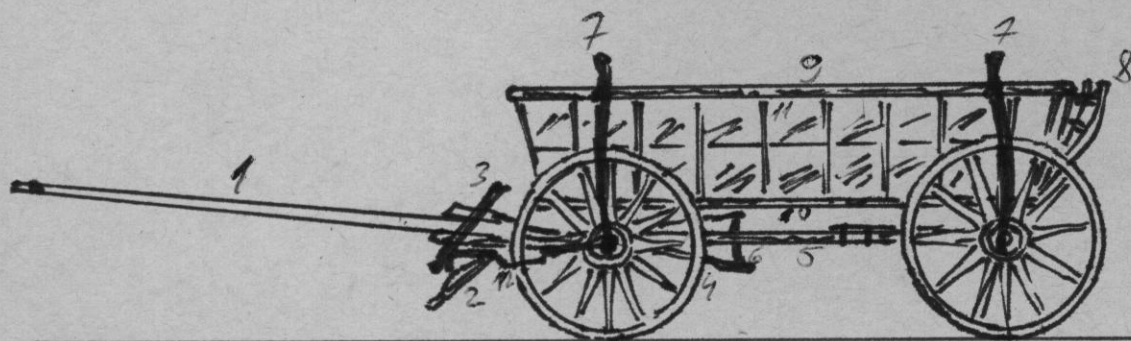
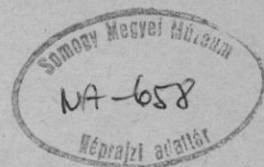
1. kötőféltfej
2. kötőféltszár
3. kötőféltkanyar
4. sövénkfű
5. fogoly
6. jászol láb
7. sövénfkanyar

Ostor

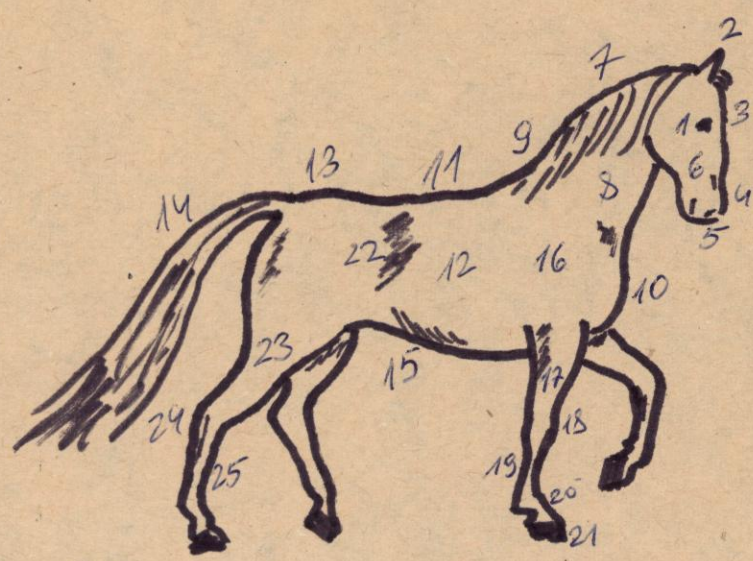
1. nyél
2. "szíj"
3. telet
4. gomb

A szekér részei

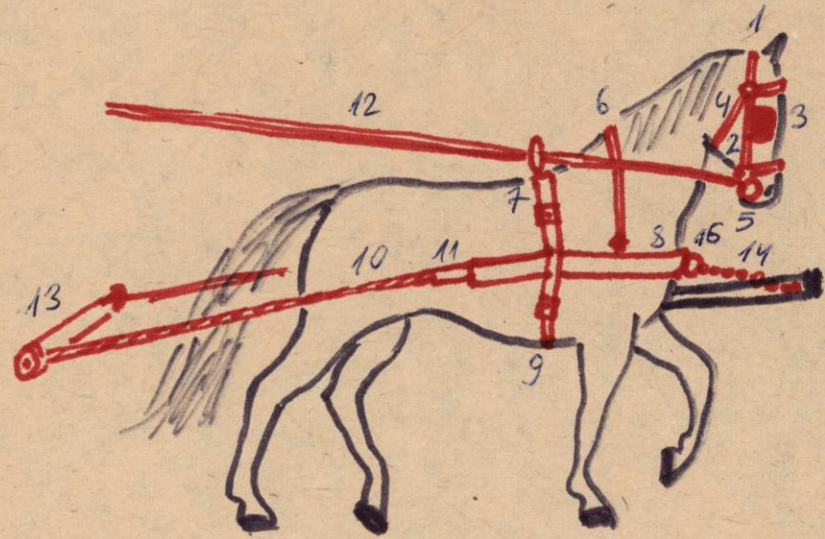
1. rud
2. "hámfa"
3. "förhénc"
4. rudszárny
5. nyujtó
6. juha
7. löcsök
8. "srágla"
9. "főszó ódaldurung"
10. "aszó ódaldurung"
11. zápok
12. "főhágó"

A ló részei

1. szem
2. fül
3. homlok
4. "ór"
5. "szájjaszéle"
6. pofa
7. sörény
8. nyak
9. mar
10. szügy
11. hát
12. "ódala"
13. far
14. farok
15. hasa, vékonya
16. "lapicka"
17. "főső lábszár"
18. térd
19. "asó lábszár"
20. csüd
21. pata
22. csipő
23. comb
24. csánk
25. lábszár

A lószerszám részei

- Kantár:
1. "fejszíj"
 2. "pofaszíj"
 3. "szemző"
 4. "áladzó"
 5. zabla
- Hám:
6. "nyakszíj"
 7. "hátszíj"
 8. "szügyellő"
 9. hasló
 10. istráng
 11. istrángtasak
 12. "gyeplü"
 13. "hánfa"
 14. tartólánc
 15. "szügyellőkarika"